

इतोप्यंतरंगहेतुमाह प्राणमनसीनिरुध्यमानेयज्ञेसामयजुषीइवज्ञानयज्ञोपकारके ऋक्एकामुख्यायज्ञंज्ञानं वृणुतेस्वीकरोति ज्ञानोत्पादिकेत्यर्थः तथाचश्रुतिर्मनोवाचं प्राणं तान्यात्मनेकुरुतेति आत्महितार्थमेतत् त्रयंप्रजापतिना सृष्टमित्याह तथातंतौपनिषदंपुरुषमित्यौपनिषदत्वविशेषणं वाचोमुख्यत्वमाह ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शमादीनां प्राणजयादीनां चासंभवेयज्ञाद्येवकर्तव्यमित्याह आवपतां आसमंतात् देवांस्तर्पयतां वर्षं वृष्टिः श्रेष्ठं फलं सर्वलोकोपकारकत्वात् यथोक्तं अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्यायते वृष्टिरिति निवपतां निवापः पितृतर्पणं तत्कुर्वतां बीजं क्षेत्रारामाद्यात्मोपकारकं फलं आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च प्रयच्छंतु तथा राज्यं प्रीतास्तुभ्यं पितामहा इति स्मृत्युक्तं प्रतिष्ठमानानां मिहैव प्रतिष्ठालिप्सूनां गावः श्रेष्ठं प्रसवतां संततिमिच्छूनां पुत्रः श्रेष्ठं फलं दौहित्रादिभ्यः गवां पुत्रस्य च दृष्टार्थत्वे पिअतिथिप्रीणनद्वाराश्राद्धप्रदानादिद्वारा उपकारकत्वेन परंपरया श्रवणाद्यधिकारहेतुत्वं ज्ञेयं ॥ ५६ ॥ इतोपि साधनाद्ब्रह्मोयस्तं निंदति इंद्रियार्थानिति इंद्रियार्थान्शब्दादीन् लोके धनादिमत्त्वेन पूजितः संमतो

युधिष्ठिर उवाच प्राणो वै यज्ञियं साम मनो वै यज्ञियं यजुः ॥ ऋगेका वृणुते यज्ञं तां यज्ञो नातिवर्तते ॥ ५४ ॥ यक्ष उवाच किंस्विदावपतां श्रेष्ठं किंस्विन्न निवपतां वरं ॥ किंस्वित्यतिष्ठमानानां किंस्वित्यसवतां वरं ॥ ५५ ॥ युधिष्ठिर उवाच वर्षमावपतां श्रेष्ठं बीजं निवपतां वरं ॥ गावः प्रतिष्ठमानानां पुत्रः प्रसवतां वरः ॥ ५६ ॥ यक्ष उवाच इंद्रियार्थाननुभवन्बुद्धिमान् लोकपूजितः ॥ संमतः सर्वभूतानामुच्छृण्वन्कोन जीवति ॥ ५७ ॥ युधिष्ठिर उवाच देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः ॥ न निर्वपति पंचानामुच्छृण्वन् स जीवति ॥ ५८ ॥ यक्ष उवाच किंस्विदुत्तरं भूमेः किंस्विदुच्चतरं च खात् ॥ किंस्विच्छीघ्रतरं वायोः किंस्विद्दुतरं वृणात् ॥ ५९ ॥ युधिष्ठिर उवाच माता गुरुतरा भूमेः खात्पितोच्चतरस्तथा ॥ मनः शीघ्रतरं वाताच्चिता बहुतरी वृणात् ॥ ६० ॥ यक्ष उवाच किंस्वित्सुमंननिमिषति किंस्विज्जातं न चोपति ॥ कस्यस्विद्दुदयं नास्ति किंस्विद्देगेन वर्धते ॥ ६१ ॥ युधिष्ठिर उवाच मत्स्यः सुमो न निमिषत्यंडं जातं न चोपति ॥ अश्मनो हृदयं नास्ति नदीवेगेन वर्धते ॥ ६२ ॥

दानाधिकारित्वेन ॥ ५७ ॥ न निर्वपति न प्रयच्छति देवतादिभ्यः ॥ ५८ ॥ उक्तसाधनाशक्तेन मातापित्रोः शुश्रूषामनो निरोधस्तृणवत्तुच्छायाश्चितायास्यागश्चकर्तव्य इत्याह किंस्विदुर्विति ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ननु मनोनाशे शून्यमेवावशिष्यत इत्याशंक्यनेत्याह मत्स्य इति मत्स्य इव मत्स्यो जीवः जायतस्वमयोरिह लोकपरलोकयोर्वातीरयोरिव संचारेण सुप्तः स्वनीडभूतं सद्रूपं ब्रह्म प्राप्तो न निमिषति मनोवर्तितमेवाहंकारादिजडजातं चेष्टते इत्यर्थः को ह्येवान्यात्कः प्राण्याद्यदेष आकाश आनंदो न स्यादिति श्रुतेः कस्तर्हि जाता जातयोरेतयोः संयोगस्य दुःखदस्य निवृत्त्युपाय इत्यत आह अश्मनः अशरीरस्य निवृत्तदेहत्रयाध्यासस्य योगिनो हृदयं शोकनीडं नास्ति कथं तर्हि समाधेरपि व्युत्तिष्ठंतीत्याह नदीचित्तनदीवेगेन वर्धते सुषुप्तावस्थापन्नस्य स्वमदर्शनवत्समाहितोत्थितस्यायं प्रपंचो दृष्टिसमसमयमात्रजात इत्यर्थः ॥ ६२ ॥